

Лекція 2

Тема 3. Конституційні органи та суб'єкти громадянського суспільства в механізмі забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні.

Тема 4. Верховна Рада України (парламент) в механізмі забезпечення основних свобод людини і громадянина

Тема 3. Конституційні органи та суб'єкти громадянського суспільства в механізмі забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні.

Права і свободи людини і громадянина закріплено в міжнародних актах та Конституції України, конкретизуються в окремих законах України, які приймаються Верховною Радою України. Механізм реалізації прав і свобод людини і громадянина закріплено в Законах України і конкретизовано в підзаконних нормативно-правових актах.

Правовий статус Верховної Ради, її повноваження, закріплені в ст. 75, 85 Конституції.

Відповідно до ст. 75 Конституції України Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України.

Ст. 85 Конституції України згідно п. 3 до повноважень Верховної Ради України відносить прийняття законів.

Ст. 22 Конституції України встановлює, що права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними.

Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Правовий статус Верховної Ради зумовлений розвитком ідей про належний устрій держави, в якому повною мірою права людини забезпечені можливістю їх реалізації та захисту.

Ці ідеї віднайшли втілення в ст. 1 Конституції України. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Ознака правової держави має своїм генетичним змістом ідеї, які формувалися протягом кількох тисячоліть.

Наразі під правовою державою розуміють суверенну, політико-територіальну організацію влади, яка існує і функціонує в громадянському демократичному суспільстві на підставі соціально справедливого права і в якій на його основі реально забезпечується здійснення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, окремих груп людей і громадянського суспільства в цілому, де держава і людина несуть взаємну відповідальність згідно з правовим законодавством¹.

¹ Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с. – С. 115.

Основні положення про спрямованість Конституції України, діяльності органів державної влади, орієнтацію на людину, її права та свободи, закріплено в ст. ст. 3-6 Конституції України. Вони визначають фундамент діяльності Верховної Ради України в сфері охорони та захисту прав людини і громадянина виходячи з демократичних правових соціальних принципів діяльності органів державної влади, і Верховної Ради України як законодавчого, правотворчого органу, зокрема.

Так, ст. 3 Конституції України закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 5 Конституції України визначає, що Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

(Офіційне тлумачення положення частини другої статті 5 див. в Рішеннях Конституційного Суду № 6-рп/2005 від 05.10.2005 р.², № 6-рп/2008 від 16.04.2008 р.³)

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

(Офіційне тлумачення положення частини третьої статті 5 див. в Рішеннях Конституційного Суду № 6-рп/2005 від 05.10.2005 р.⁴, № 6-рп/2008 від 16.04.2008 р.⁵).

Ніхто не може узурпувати державну владу.

(Офіційне тлумачення положення частини четвертої статті 5 див. в Рішенні Конституційного Суду № 6-рп/2005 від 05.10.2005 р.⁶).

Відповідно до рішень Конституційного Суду України тезу «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» треба розуміти так, що в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України.

Стаття 6 Конституції закріпила, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

² <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05>

³ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08>

⁴ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05>

⁵ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08>

⁶ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05/paran54#n54>

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Верховна Рада є виборним представницьким органом, що уособлює втілення принципів демократії. Має компетенцію від народу України, воля якого реалізовується шляхом проведення виборів та повноваження, закріплені в Конституції України (ст. 85). Серед інших до повноважень відноситься прийняття законів, які конкретизують чи встановлюють механізм реалізації конституційних прав людини і громадянина.

Відповідно до положень ст. 92 Конституції України, виключно законами України визначаються:

1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина.

Правовий статус Президента закріплено в Розділу V Конституції України (ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ).

Згідно ст. 102. Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років (ст. 103 Конституції).

Слід визначити місце та роль Президента України в конституційній системі органів державної влади.

Як зазначає Кравченко В.В., глава держави – особа, яка формально займає найвищу сходинку в державній ієрархії та здійснює верховне представництво держави у внутрішньо- та зовнішньополітичних відносинах⁷.

Конституційно-правовий статус Президента України встановлюється нормами Конституції України.

Що ж розуміти під поняттям «гарантування» прав і свобод людини і громадянина? – Президент України несе відповідальність за забезпечення дотримання Основного Закону та захист конституційних прав і свобод громадян. Одним з інструментів для цього є право законодавчої ініціативи, яке дозволяє Президенту порушувати питання щодо реалізації конституційних положень та право вето.

Як зазначає Ю.В. Мица, в розумінні ч. 2 ст. 102 Конституції України це означає створення та постійне підтримання усіх необхідних умов, за яких відповідні права і свободи не будуть порушуватися, а якщо все ж таки будуть

⁷ Кравченко В.В. Конституційне право України: Навчальний посібник. Вид. 4-те, виправл. та доповн. Київ : Атіка, 2006. 568 с. С. 298.

порушені, то дістануть ефективного захисту. Але це поняття більше характеризує категорію «охорони»⁸.

З позиції «захисту» прав людини і громадянина, до закріплених Коснтитуцією України повноважень Президента України відносять за ст. 106 Конституції України:

- 15) зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності;

- 16) скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

- 30) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;

- ч. 8 ст. 118 Конституції України: «Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь.

Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації».

Виходячи з наведеного, Президент України, безпосередньо реалізуючи повноваження захисту прав і свобод людини і громадянина, може здійснювати захист шляхом зупинення дії індивідуальних актів Кабінету Міністрів України, скасування індивідуальних актів Ради Міністрів Автономної Республіки Крим та відповідних рішень голів місцевих державних адміністрацій, які порушують такі суб'єктивні права та інтереси.

Захист суб'єктивних прав і інтересів особи Президентом України належить до адміністративного порядку захисту і не виключає можливості особи в будь-який момент і на будь-якому етапі захисту прав Президентом звернутися до суду за захистом свого порушеного, оспореного чи невизнаного права і незалежно від результатів заходів з захисту прав особи Президентом України.

Виконавча влада в Україні - це незалежна складова єдиної державної влади, що здійснює закони, підзаконні нормативні та індивідуально-правові приписи через управління суспільством з метою забезпечення свободи людини як найвищої соціальної цінності, її система включає: а) вищий орган виконавчої влади (Кабінет Міністрів України); б) центральні органи

⁸ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т.1 : Загальні положення / За ред.. проф.. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «коментарі та аналітика». Харків : ФО-П Колісник А.А., 2010. 320 с. С. 191.

виконавчої влади (міністерства, державні комітети (служби), органи виконавчої влади зі спеціальним статусом); в) місцеві органи виконавчої влади (Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні державні адміністрації, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, районні державні адміністрації в Автономній Республіці Крим, районні державні адміністрації в областях, районні державні адміністрації у містах Києві та Севастополі, територіальні управління і відділи центральних органів виконавчої влади).

Згідно ст. 113 Конституції України Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією.

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

Відповідно до положень ст. 114 Конституції України до складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри.

Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України.

Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України.

Кабінет Міністрів є Урядом, тобто колегіальним органом, який здійснює керівництво виконавчою і розпорядчою діяльністю в державі.

Згідно ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України:

1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

1¹) забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

{Офіційне тлумачення положення пункту 2 статті 116 див. в Рішенні Конституційного Суду № 3-рп/2012 від 25.01.2012}

3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

7) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю таїн.

Іншими словами, КМУ виконує дві основні функції:

- керівництво та спрямування виконавчо-розпорядчої діяльності в різних сферах державного життя;
- спрямовує і координує діяльність органів виконавчої влади, здійснює контроль за їх діяльністю.

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації (ст. 118 Конституції України).

(Офіційне тлумачення положення частини першої статті 118 див. в Рішеннях Конституційного Суду № 21-рп/2003 від 25.12.2003, № 9-рп/2005 від 13.10.2005р.).

Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України.

(Офіційне тлумачення положення частини другої статті 118 див. в Рішеннях Конституційного Суду № 21-рп/2003 від 25.12.2003, № 9-рп/2005 від 13.10.2005р.).

Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій.

(Офіційне тлумачення положення частини третьої статті 118 див. в Рішенні Конституційного Суду № 21-рп/2003 від 25.12.2003 р.).

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

(Офіційне тлумачення положення частини четвертої статті 118 див. в Рішеннях Конституційного Суду № 21-рп/2003 від 25.12.2003, № 9-рп/2005 від 13.10.2005 р.).

Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України,

можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Варто розуміти, що КМУ, видаючи відповідно до положень ст. 117 Конституції України постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання, реалізовує повноваження охорони та забезпечення реалізації конституційних прав і свобод особи і громадянина.

Функцію захисту прав осіб органи виконавчої влади реалізують, як правило, шляхом скасування актів голів місцевих державних адміністрацій нижчого рівня.

У відповідності з положеннями ст. 21 Цивільного Кодексу України, суд може визнати незаконним та скасувати як нормативно-правовий акт, так і акт індивідуального характеру, виданий органом державної влади, органом влади АРК або органом місцевого самоврядування, якщо він суперечить актам цивільного законодавства і порушує цивільні права або інтереси.

Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи.

Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутим Міжнародного кримінального суду.

Згідно ст. 125 Конституції України, система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України.

(Офіційне тлумачення положення частини другої статті 125 див. в Рішенні Конституційного Суду № 8-рп/2010 від 11.03.2010 р.⁹).

Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди.

Відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди.

Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Відповідно до Закону України від 02.06.2016 р. «Про судоустрій і статус суддів»¹⁰:

⁹ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-10>

Стаття 1. Судова влада

1. Судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом.

2. Судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур.

Стаття 2. Завдання суду

1. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Особливим суб'єктом з особливим судовим статусом є Конституційний Суд України, правовий статус якого визначено Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 р.¹¹

Стаття 7. Повноваження Суду

1. До повноважень Суду належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України;

3) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

4) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

5) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України;

6) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

7) надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

¹⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/ed20250604#Text>

¹¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19/ed20170713#Text>

8) вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України;

9) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

Звичайно, Конституційний Суд України не вирішує справи щодо захисту порушених прав осіб. Разом з тим, його рішення, офіційні тлумачення змісту окремих норм, слугують нормою матеріального права, а відтак сприяють охороні, забезпеченню реалізації прав осіб, адекватному функціонуванню механізму захисту порушеного права особи.

Правоохоронні органи:

Законодавство України не містить чіткого переліку органів державної влади, які є правоохоронними. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»¹² дає неповний перелік органів, які для цілей цього Закону вважаються правоохоронними. Низка підзаконних нормативно-правових актів містять невичерпні переліки таких органів.

Деякі установчі документи державних органів містять пряму вказівку на їх правоохоронний статус.

Перелік правоохоронних органів не є вичерпним, він змінюється в залежності від утворення, ліквідації, реорганізації тих чи інших органів. Правильним є підхід до віднесення того чи іншого органу до складу правоохоронних за ознаками, що полягають у безпосередньому здійсненні правоохоронної діяльності.

Можна виділити:

органи, головним і основним призначенням яких є правоохоронна діяльність (наприклад, поліція);

органи, які поряд з іншими видами діяльності, провадять правоохоронну (наприклад, Держсанепідслужба);

органи, окремі підрозділи яких створені виключно у правоохоронних цілях (наприклад, підрозділи по боротьбі з контрабандою у складі митниць).

Правоохоронними органами в Україні можна вважати наступні державні органи, або їх підрозділи, що здійснюють правоохоронні функції:

1. Суд;
2. прокуратура;
3. національна поліція;
4. Служба безпеки України;
5. антикорупційні органи (НАБУ, НАЗК, Нацагентство з розшуку та менеджменту активів ...);
6. Державне бюро розслідувань;
7. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України;

¹² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>

8. Служба зовнішньої розвідки України;
9. Державна митна служба України;
10. Державна прикордонна служба України;
11. Бюро економічної безпеки України;
12. Державна пенітенціарна служба України;
13. Слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби України;
14. Державна аудиторська служба України;
15. органи рибоохорони;
16. органи державної лісової охорони;
17. Служба державної охорони природно-заповідного фонду України;
18. Антимонопольний комітет України;
19. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
20. Управління державної охорони України;
21. Державна санітарно-епідеміологічна служба;
22. Державна екологічна інспекція;
23. Служба судової охорони;
24. Державна установа «Центр пробації».

Компетенція та повноваження зазначених органів регулюється окремими законами.

Прокуратура в Україні, крім інших функцій, здійснює забезпечення реалізації політичних, економічних, соціальних, культурних, особистих та інших свобод людини і громадянина.

Згідно ст.1 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII¹³, Прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Як зазначає Подкопаєв С.В., сучасний етап реформування прокуратури України обумовлений виконанням нашою державою зобов'язань перед Радою Європи. Так, прийнятий у 2012 році Кримінальний процесуальний кодекс України суттєво змінив статус прокурора у кримінальному судочинстві. Законом України від 18 вересня 2012 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань удосконалення діяльності прокуратури» змінено повноваження прокурора щодо нагляду за додержанням і застосуванням законів, представництва інтересів громадян і держави в судах. Зокрема, встановлено вичерпний перелік підстав для перевірок та порядок їх проведення, можливість оскарження у судовому порядку постанов про проведення перевірок, оптимізовано акти прокурорського реагування та ін.¹⁴

До функцій прокуратури (згідно ст. 2 Закону) віднесено:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді;

¹³ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

¹⁴ Подкопаєв С.В. Положення міжнародних документів про роль прокуратури поза кримінальною сферою. URL: http://pap.in.ua/3-2_2013/10/Podkopaiev%20S.V.,%20Hrynenko%20S.V..pdf

2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України;

3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

2. З метою реалізації своїх функцій прокуратура здійснює міжнародне співробітництво.

3. На прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України.

Але, наразі *Розділ VII Конституції "ПРОКУРАТУРА" виключено на підставі Закону № 1401-VIII від 02.06.2016.*

Натомість введено ст. 131-¹:

Стаття 131-¹. В Україні діє прокуратура, яка здійснює:

1) підтримання публічного обвинувачення в суді;

2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;

3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом.

Прокуратуру в Україні очолює Генеральний прокурор, якого призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Президент України.

Строк повноважень Генерального прокурора становить шість років. Одна й та ж особа не може обіймати посаду Генерального прокурора два строки поспіль.

Дострокове звільнення з посади Генерального прокурора здійснюється виключно у випадках і з підстав, визначених цією Конституцією та законом.

Таким чином, з прокуратури наразі знято повноваження з захисту прав людини.

Таким чином, уявлення, що головним пріоритетом Прокуратури визначається захист прав і свобод людини¹⁵ наразі застаріло.

Належне виконання державних функцій (внутрішніх) у сфері забезпечення та захисту прав людини наразі тісним чином пов'язане з забезпеченням національних інтересів України.

Служба безпеки України.

Відповідно Закону України «Про Службу безпеки України»¹⁶:

¹⁵ Прокуратура України: історія, сьогодення та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 листопада 2011 року) / [редкол.: Ю.М. Дьомін (відпов. ред.), М.К. Якимчук, І.М. Козьяков та ін.]. Київ : Національна академія прокуратури України, 2012. 152 с. С. 8.

¹⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

Стаття 1. Служба безпеки України

Служба безпеки України - державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України.

Служба безпеки України підпорядкована Президенту України.

Стаття 2. Завдання Служби безпеки України

На Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці.

До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Таким чином, діяльність СБУ спрямована здебільшого не на безпосередній захист прав конкретної особи, а на попередження порушень та злочинів, які загрожують життєво важливим інтересам України.

Як зазначають Тоцький В.В., Плетньов О.В., забезпечення національної безпеки України від внутрішніх і зовнішніх загроз, належного функціонування єдиної державної системи цивільного захисту, а також адміністративно-правових засад діяльності відповідних правоохоронних та інших державних органів вимагають якнайшвидшого розв'язання і нормативного врегулювання. На тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі постають нові виклики міжнародній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній і продовольчій сферах. А такі загрози, як поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, піратство, ескалація міждержавних і громадянських конфліктів, стають дедалі інтенсивнішими, охоплюючи нові регіони і держави. Зростають регіональні загрози міжнародній безпеці, які за своїми негативними наслідками можуть мати потенціал глобального впливу.

Спостерігається небезпечна тенденція перегляду національних кордонів поза нормами міжнародного права. Застосування сили і погрози силою повернулися до практики міжнародних відносин, зокрема в Європі.

Різновекторні геополітичні впливи на Україну в умовах неефективності гарантій її безпеки, «заморожених» конфліктів поблизу її кордонів, а також критична зовнішня залежність національної економіки зумовлюють уразливість держави, послаблюють її роль на міжнародній арені та виштовхують на периферію світової політики, у «сіру зону безпеки».

Не менш нагальними залишаються внутрішні виклики національній безпеці¹⁷.

В правничій літературі питання ролі Служби безпеки України (СБУ)¹⁸, Державної прикордонної служби України¹⁹ та Збройних Сил України²⁰ в механізмі захисту прав людини і громадянина перебуває на етапі досліджень.

Владна політика, спрямована на охорону та забезпечення захисту прав людини і громадянина реалізовується в межах території України. Забезпечення цілісності України покладається, в першу чергу, на Державну прикордонну службу України²¹.

До функцій Державної прикордонної служби України відноситься забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні²².

В умовах необ'явленої війни, яку розгорнула РФ 2015 р. на території Автономної республіки Крим та території АТО (антитерористичної операції, - частина територій Донецької та Луганської областей), виникає проблема обмеження реалізації прав громадян України, необхідність захисту їх прав.

Так, приміром, на території АР Крим влада РФ примушувала громадян України до зміни громадянства.

Рябошапка, враховуючи ще й кримінальні переслідування корінного населення, трактував такі дії як етнічні чистки, але вже із застосуванням юридичних механізмів: це і обмеження перебування на тій території, де проживають громадяни, і порушення права на працю, на соціальний захист, на задоволення культурних, мовних та релігійних потреб.

Ситуація ускладнилася 24.02.2022 р. після повномасштабного вторгнення (збройної Агресії РФ проти України). На окупованих територіях місцеве населення ставилося в умови або прямо примушувалося до обрання (вступ) до громадянства РФ: громадяни України стоять перед вибором: або залишити свої будинки, або убезпечити себе від порушення основних прав (політичних, громадянських, майнових, соціальних тощо) і тимчасово погодитися на отримання громадянства РФ²³. Наразі це породило відповідні наслідки, - таке населення підлягає ще й мобілізації, примушуючись до участі в військових діях проти України.

¹⁷ Тоцький В.В., Плетньов О.В. Роль і місце служби безпеки України в системі суб'єктів боротьби з тероризмом (адміністративно-правові аспекти). URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-5-2013/item/210-rol-i-mistse-sluzhby-bezpeky-ukrayiny-v-systemi-sub-yektiv-borotby-z-teroryzmom-administratyvno-pravovi-aspekty-totskyi-v-v-pletnov-o-v>

¹⁸ <http://www.sbu.gov.ua>

¹⁹ http://dpsu.gov.ua/ua/about/law_base/law_base_5.htm

²⁰ <http://www.mil.gov.ua>

²¹ Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.

²² Положення про Адміністрацію Державної прикордонної служби України, затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 399/2011. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/399/2011>

²³ У Мін'юсті розцінюють примушування кримчан до отримання російського громадянства як етнічні чистки. URL: <http://ua.112.ua/politika/u-min-yusti-rozcinyuyut-primushuvannya-krimchan-do-otrimannya-rosiyskogo-gromadyanstva-yak-etnichni-chistki-53448.html>

У квітні 2014 року Міністрство юстиції України направило до Європейського комітету проти тортур Ради Європи, Комітет ООН проти тортур, Верховний комісаріат ООН з прав людини, Комітет ООН по правам людини, Комісаріат Ради Європи з прав людини листа. В листі зазначалося, що окупація території Автономної Республіки Крим Російською Федерацією та дії зазначеної держави, пов'язані з анексією частини української території, є не тільки безпрецедентним випадком грубого порушення базових міжнародних принципів, а й глобальним викликом у гуманітарній сфері.

Особи, які відмовляються піддаються тиску. У примусовому порядку закрито українські школи, зафіксовані численні порушення мовних прав, свободу віросповідання, порушення прав журналістів та обмеження свободи пересування, непоодинокі випадки безпідставних викрадень людей, їх катування або взяття у заручники²⁴.

В умовах збройних конфліктів, необ'явлених воєн, проявів тероризму, провідна роль у забезпеченні захищеності громадян України покладається на Збройні Сили України.

Ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України»²⁵ закріплює, що Збройні Сили України - це військове формування, на яке відповідно до Конституції України (254к/96-ВР) покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

З'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, безпеки та захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, організації та підтримання дій руху опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення), посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним

²⁴ Примушування до громадянства. URL: <http://m.echo.msk.ru/blogs/detail.php?ID=1300988>

²⁵ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>

перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, кризових ситуацій, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

У період дії воєнного стану з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України у визначеному законодавством України порядку можуть направлятися до інших держав та перебувати на території таких держав з метою здійснення заходів, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України, захисту її суверенітету та територіальної цілісності, а також реалізації права на самооборону відповідно до статті 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Збройні Сили України у сфері захисту критичної інфраструктури забезпечують організацію захисту військових об'єктів критичної інфраструктури Збройних Сил України від терористичних загроз, підготовку до застосування військ (сил) Збройних Сил України у разі вчинення терористичного акту в повітряному просторі або територіальному морі України, проведення заходів з підвищення рівня захищеності, усунення ризиків і загроз вибухопожежобезпеки арсеналів, баз та складів Збройних Сил України, виконання завдань з протиповітряного прикриття важливих об'єктів держави (критичної інфраструктури), перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

Органи військового управління розвідки та військові частини розвідки Збройних Сил України, Сили спеціальних операцій Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до виконання розвідувальних завдань.

Органи військового управління забезпечують неухильне додержання вимог Конституції України стосовно того, що Збройні Сили України не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкоджання їх діяльності.

Ніякі надзвичайні обставини, накази чи розпорядження командирів і начальників не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій по відношенню до цивільного населення, його майна та навколишнього середовища.

За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу військовослужбовці несуть відповідальність згідно з законом.

Права і обов'язки військовослужбовців, які залучаються до здійснення заходів, передбачених частиною четвертою цієї статті, визначаються законом.

В умовах збройної агресії РФ проти України значення та роль ЗСУ в механізмі захисту прав людини важко переоцінити, - адже Україна як держава має можливість повною мірою здійснюючи владу забезпечувати охорону, здійснення та захист прав людини виключно в умовах внутрішнього та зовнішнього суверенітету на контрольованих територіях (які перебувають під фактичною юрисдикцією України).

Національна поліція України (Закон України «Про національну поліцію» від 02.07.2015 р.²⁶) **Стаття 1.** Національна поліція України

1. Національна поліція України (поліція) - це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

2. Діяльність поліції спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України згідно із законом.

Стаття 2. Завдання поліції

1. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Наведене дає підстави для висновку, що поліція вживає безпосередніх заходів щодо попередження порушень прав і свобод осіб, відновленню чи сприяння відновленню порушених прав осіб.

Правоохоронна діяльність поліції як правова форма забезпечення реалізації конституційних свобод людини і громадянина охоплює виявлення, профілактику, попередження, припинення і розкриття правопорушень і притягнення винних до юридичної відповідальності.

Громадянським суспільством є спільність вільних, рівноправних людей, кожному з яких держава забезпечує рівні юридичні можливості бути власником, користуватися економічною і особистою свободою, надійним соціальним захистом, а також брати участь у політичному житті країни.

Суб'єктами громадянського суспільства слід називати фізичних та юридичних осіб, їх об'єднання і спільноти. Такими суб'єктами є: а) сім'я; б) місцеве самоврядування (територіальні громади, органи і посадові та службові особи), в) об'єднання громадян (політичні партії, профспілки, творчі спілки, релігійні організації та інші громадські об'єднання); г) фізичні особи, як окремі підприємці та господарські підприємницькі корпорації різних форм власності (приватної, кооперативної, муніципальної, державної,

²⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

спільної тощо); д) власники засобів виробництва; е) зайняті в різних сферах господарювання наймані працівники та фізичні особи, що не зайняті на виробництві з різних причин; є) засоби масової інформації та ін.

Сім'я є суб'єктом громадянського суспільства. Забезпечуючи конституційні свободи і недоторканність людини та громадянина, як членів такого суспільства, сім'я має визначені законом, іншими джерелами функції і повноваження та діє в межах правових і організаційних форм, застосовуючи відповідні методи, включаючи переконання і примусу.

Сім'я створює сприятливі умови, охороняє і захищає конституційні свободи та недоторканність своїх членів, застосовує усі, не заборонені законом, засоби по відновленню порушеної свободи²⁷.

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»²⁸ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі - Уповноважений), який у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Відповідно до ст. 2 зазначеного закону сферою його застосування є відносини, що виникають при реалізації прав і свобод людини і громадянина між громадянином України, незалежно від місця його перебування, іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами.

Метою парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, який здійснює Уповноважений, є:

- 1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України;
- 2) додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина суб'єктами, зазначеними у статті 2 зазначеного Закону;
- 3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню;
- 4) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі;
- 5) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина;
- 6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод;

²⁷ Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини та громадянина в Україні: Монографія. Київ : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с. С. 392.

²⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

7) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

Зазначені конституційні органи (суб'єкти) здебільшого не є безпосередніми суб'єктами, які мають компетенцію захисту прав осіб (крім судових органів та окремих повноважень Президента, та ін.), але їх діяльність спрямована на охорону прав людини і громадянина, опосередковано впливає на формування правової культури, правової свідомості, які є важливими елементами механізму правового регулювання правовідносин, в тому числі з захисту прав особи і громадянина.

ТЕМА № 4

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ (ПАРЛАМЕНТ) В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Як зазначено в преамбулі Конституції України, Верховна Рада України від імені Українського народу - громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу,

спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення,

дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,

усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями,

керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням, приймає цю Конституцію - Основний Закон України.

Згідно зі ст. 75 Конституції України, єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України. Саме Законами України, які приймаються Верховною Радою, визначаються права і свободи людини і громадянина. Саме законами визначається механізм реалізації зазначених прав і свобод, гарантії здійснення, порядок та способи захисту.

Як зазначено в Рішенні Конституційного Суду України від 17.10.2002 р., Верховна Рада України за своєю природою є представницьким органом державної влади, який відповідно до частини першої статті 76 Конституції України складають чотириста п'ятдесят народних депутатів України - громадян України, обраних на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки. Формування шляхом прямих виборів і функціонування на засадах колегіальності забезпечують Верховній Раді України характер представницького органу.

(Офіційне тлумачення положень статті 75 див. в Рішенні Конституційного Суду № 17-рп/2002 від 17.10.2002²⁹).

Іншими словами, Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні, який шляхом правотворчої діяльності визначає конституційні свободи людини і громадянина і забезпечує їх реалізацію.

Разом з тим, події кінця 2013 – початку 2014 років свідчать про недостатню дієвість сучасного механізму забезпечення прав людини і громадянина.

Так, 16 січня 2014 року Верховною Радою України було прийнято «Закони про диктатуру»³⁰ («Закони 16 січня») - пакет законів, прийнятих Верховною Радою України у четвер, 16 січня 2014 року, та, попри критику³¹, підписаних Президентом наступного дня 17 січня³². Закони приймалися підняттям рук, без використання системи «Рада» та без обговорення, а їхні тексти стали доступні тільки після того, як депутати за них проголосували³³. Ці законодавчі акти, на думку більшості експертів, обмежували права громадян, надавали органам державної влади більшу свободу дій у сфері покарання учасників акцій протесту і мали на меті криміналізувати опозицію та громадянське суспільство³⁴.

Прийняття законів стало реакцією влади на масові протести громадян. Закони певною мірою запозичували норми російського законодавства, деякі норми були жорсткіші за російські аналоги³⁵. Прикладом прямого запозичення є введені у законодавство поняття екстремістська діяльність та іноземний агент³⁶.

Прийняття цих законів призвело до найгострішого силового протистояння, а протести вийшли за межі Києва та охопили всю територію України.

28 січня 2014 року Верховна Рада більшістю в 361 голос скасувала більшість законів 16 січня.

22 лютого 2014 року, після припинення політичного протистояння режиму Януковича та правлячої партії Регіонів (після того, як Президент України шляхом втечі покинув територію України), на тлі безвладдя Верховна Рада Україна підтвердила, що оскільки вона є представницьким органом від народу України, єдиним органом законодавчої влади в Україні, вона взяла на

²⁹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-02/paran54#n54>

³⁰ МЗС відповів ОБСЄ: "закони про диктатуру" відповідають усім демократичним стандартам. *Українська правда*. 18 січня 2014 р. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/01/18/7009888/?attempt=1>

³¹ У ЄС закликали Януковича ветоувати антидемократичні закони. *Українська правда*. 17 січня 2014 р. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/01/17/7009796/>

³² Глава держави підписав низку законів. URL: <https://archive.today/20140117190408/www.president.gov.ua/news/29961.html>

³³ "Ручні" закони: путч чи запорука благополуччя? URL: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/01/140116_parliament_thursday_sx.shtml

³⁴ Перелік заборон, які встановила Верховна Рада України. URL: http://tvi.ua/new/2014/01/16/perelik_zaboron_yaki_vstanovyla_verkhovna_rada

³⁵ Заява щодо подій у Верховній Раді України 16 січня 2014 р. URL: <http://kvit.ukma.kiev.ua/>

³⁶

http://uk.wikipedia.org/wiki/%C7%E0%EA%EE%ED%E8_%EF%F0%EE_%E4%E8%EA%F2%E0%F2%F3%F0%F3#cite_note-1

себе повноваження забезпечення миру, правопорядку, забезпечення прав людини, охорону суверенітету України та оголосила дострокові вибори Президента України.

Для розуміння представницької функції Верховної Ради України магістрам варто ознайомитись зі змістом законодавчих актів та Рішень Конституційного Суду України щодо проведеної Конституційної реформи 2004 року³⁷, та подальших змін та відмін актів, які запроваджували зміни до Конституції та взаємодії основних гілок влади³⁸.

Компетенція Верховної Ради України як представницького органу закріплена в ст. 92 Конституції України.

Як зазначив Олійник А.Ю., законотворча функція парламенту не єдина. Верховна Рада України, забезпечуючи конституційні свободи людини і громадянина, здійснює також установчу функцію. Суть її полягає в тому, що серед повноважень Верховної Ради України є права і обов'язки щодо формування державних органів (призначення, обрання чи звільнення з посади). Реалізує установчу функцію Верховна Рада України як самостійно, так і разом з Президентом України та іншими органами держави³⁹.

Самостійно парламент (згідно ст. 85 Конституції України):

16) призначає на посади та звільняє з посад Голову та інших членів Рахункової палати;

17) призначає на посаду та звільняє з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

19) призначає на посади та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України;

20) призначає на посади та звільняє з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

22) затверджує загальну структуру, чисельність, визначає функції Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;

25) надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора; висловлення недовіри Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади;

26) призначення на посади третини складу Конституційного Суду України;

28) дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України; призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

³⁷ Аналіз редакцій Конституції України 2004 : 2014 р., пройдений шлях до централізації влади. URL: <http://comandor-law.blogspot.com.tr/2014/02/2004-2014.html>

³⁸ Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти. URL: http://nbuvip.gov.ua/images/konstutuciynuy_proces/kp01.pdf

³⁹ Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія. Київ : Алерат, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с. С. 267.

29) утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів;

30) призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування;

31) затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;

35) призначає на посаду та звільняє з посади керівника апарату Верховної Ради України; затверджує кошторис Верховної Ради України та структуру її апарату.

За поданням Президента України Верховна Рада України:

12) призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України;

12¹) призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Служби безпеки України;

18) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;

21) призначення на посади та звільнення з посад членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України;

25) надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора; висловлення недовіри Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади;

Верховна Рада України здійснює також інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання.

Так, до контрольних функцій парламенту відносять парламентський контроль за:

1) діяльністю Кабінету Міністрів України; 2) бюджетом і фінансами; 3) направленням депутатських запитів; 4) діяльністю органів прокуратури; 5) додержанням Конституції і законів України державними органами, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування; 6) здійсненні окремих питань безпосередньо або через комітети, тимчасові спеціальні і слідчі комісії.

Так, ст. 85 п. 4) Конституції України закріплено повноваження: затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

13) здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції та закону;

33) здійснення парламентського контролю у межах, визначених цією Конституцією та законом;

Стаття 89. Верховна Рада України для здійснення законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до її повноважень, виконання контрольних функцій відповідно до Конституції України створює з числа народних депутатів України комітети Верховної Ради України та обирає голів, перших заступників, заступників голів та секретарів цих комітетів.

Верховна Рада України у межах своїх повноважень може створювати тимчасові спеціальні комісії для підготовки і попереднього розгляду питань.

Верховна Рада України для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, утворює тимчасові слідчі комісії, якщо за це проголосувала не менш як одна третина від конституційного складу Верховної Ради України.

Висновки і пропозиції тимчасових слідчих комісій не є вирішальними для слідства і суду.

Організація і порядок діяльності комітетів Верховної Ради України, її тимчасових спеціальних і тимчасових слідчих комісій встановлюються законом.

Стаття 101. Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Стаття 113 Конституції України закріплює, що Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією.

Відповідно до ст. 122 Конституції України Прокуратуру України очолює Генеральний прокурор України, який призначається на посаду та звільняється з посади за згодою Верховної Ради України Президентом України. Верховна Рада України може висловити недовіру Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади.

Парламентський контроль за додержанням конституційних свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини⁴⁰.

Відповідно до положень ст. 2 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» сферою компетенції Уповноваженого є: відносини, що виникають при реалізації прав і свобод людини і громадянина між громадянином України, незалежно від місця його перебування, іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на

⁴⁰ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99. URL <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>

території України, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами.

Дія Закону також поширюється на відносини, що виникають між юридичними особами публічного та приватного права, а також фізичними особами, які перебувають на території України, у випадках, передбачених окремим законом.

Метою парламентського контролю за додержанням конституційних свобод людини і громадянина, що здійснюється Уповноваженим з прав людини відповідно до ст. 3 зазначеного закону, є: 1) захист свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; 2) додержання та повага до свобод людини і громадянина всіма органами державної влади та місцевого самоврядування, їх посадовими особами; 3) запобігання порушенням свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню; 4) сприяння приведенню законодавства України про свободи людини і громадянина відповідно з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі; 5) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту свобод людини і громадянина; 6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх свобод; 7) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу⁴¹.

Уповноважений з прав людини є додатковим гарантом забезпечення прав і свобод, додатковим засобом захисту свобод людини і громадянина.

Шляхом заслуховування щорічних та спеціальних (тематичних) доповідей про стан дотримання і захисту свобод людини і громадянина в Україні в Верховній Раді України, здійснюється парламентський контроль.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини не лише виявляє недоліки правового регулювання правовідносин у сфері охорони та захисту прав людини в Україні, але й через акти реагування Уповноваженого (ст. 15 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини») сприяє захисту прав окремих громадян.

Відповідно до положень статті 15 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»:

Стаття 15. Акти реагування Уповноваженого

Актами реагування Уповноваженого щодо порушень положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина є конституційне подання Уповноваженого та подання Уповноваженого до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб.

Конституційне подання Уповноваженого - акт реагування до Конституційного Суду України щодо вирішення питання про відповідність

⁴¹ Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/npm/profile-law/nacz%D1%96onalne/>

Конституції України (конституційності) закону України чи іншого правового акта Верховної Ради України, акта Президента України та Кабінету Міністрів України, правового акта Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції України.

Подання Уповноваженого - акт, який вноситься Уповноваженим до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина.

Проблеми реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина в Україні висвітлюються в щорічних (Щорічна доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році)⁴² та спеціальних доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання конституційного права на інформацію в умовах дії правового режиму воєнного стану)⁴³.

Особливої уваги заслуговують найближчі за роком опублікування щорічні доповіді Уповноваженого, які відображають актуальний стан охорони та захисту прав людини та спеціальні (тематичні) доповіді.

В умовах збройної агресії РФ проти України Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини було визначено критичні сфери та випадки порушення прав людини:

- [ПРАВА, РІВНІСТЬ І ВРАЗЛИВІСТЬ: моніторинг дотримання прав різних груп жінок і чоловіків під час війни](#)
- [Інформаційна брошура "Твої права — твій захист: допомога постраждалим від торгівлі людьми"](#)
- [Щорічна доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році](#)
- [Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році](#)
- [Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання у 2024 році»](#)
- [Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо стану дотримання прав громадян на чисту та доступну воду в умовах дії правового режиму воєнного стану](#)
- [Special report Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights on the state of compliance with citizens' rights to clean and accessible water under the conditions of the legal regime of martial law](#)

⁴² <https://ombudsman.gov.ua/uk/shchorichni-ta-specialni-dopovidi>

⁴³ <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/spetsdopovid-vipravleno-1.pdf>

- [Стан виконання рекомендацій Спеціальної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання прав національних меншин \(спільнот\) та корінних народів в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України \(за період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2023 року\)](#)
- [Спеціальна доповідь щодо ситуації на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України \(UKR\)](#)
- [Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо доступу до освіти дітей та молоді з тимчасово окупованих територій України](#)
- [Дорожня карта про права цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, зниклих безвісти за особливих обставин, та членів їхніх сімей](#)
- [Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини "ПЕРЕОПИЛЕНІ. Системна російська політика знищення української ідентичності дітей"](#)
- [Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання прав національних меншин \(спільнот\) та корінних народів в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України](#)
- [Дослідження "Національні меншини \(спільноти\) і корінні народи в окупації - боротьба за виживання" UKR](#)
- [Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо стану додержання соціальних та економічних прав повнолітніх осіб, які потребують опіки та піклування, в умовах дії правового режиму воєнного стану](#)
- [Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання конституційного права на інформацію в умовах дії правового режиму воєнного стану](#)
- [Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України за період 24 лютого – 31 жовтня 2022 року](#)
- [Стан виконання Спеціальної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України за період 24 лютого – 31 жовтня 2022 року](#)

Так, в щорічній доповіді за 2024 р. висвітлені проблемні питання у сферах :

РОЗДІЛ 3. Дотримання норм МГП під час російсько-української війни. Повернення та підтримка військовополонених, незаконно затриманих цивільних, депортованих

3.1. Поводження з українськими військовополоненими.

3.2. Порушення норм МГП стосовно цивільного населення на ТОТ України.

3.3. Реалізація Україною норм МГП.

3.4. Повернення українських військовополонених та осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України.

3.5. Державна підтримка цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України.

3.6. Забезпечення реалізації прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин і членів їхніх сімей.

РОЗДІЛ 4. Права людини в системі органів сектору безпеки й оборони

4.1. Забезпечення прав військовозобов'язаних і призовників.

4.2. Дотримання прав громадян під час проходження медичного огляду ВЛК.

4.3. Проходження альтернативної служби під час дії воєнного стану.

4.4. Реалізація прав військовослужбовців і працівників правоохоронних органів.

4.5. Права військовослужбовців – іноземних громадян і членів їхніх сімей.

4.6. Дотримання прав ветеранів.

РОЗДІЛ 5. Права дитини

5.1. Національна система захисту прав дитини: соціальний вимір.

5.2. Права дитини в умовах правового режиму воєнного стану.

5.3. Ситуація з дотриманням прав дитини в закладах інституційного догляду та виховання.

5.4. Право дитини на освіту.

5.5. Право на життя та здоровий розвиток.

5.6. Право дитини на піклування та турботу батьків.

5.7. Право на правовий захист.

5.8. Діти в конфлікті із законом.

РОЗДІЛ 6. Соціальні, економічні та культурні права.

6.1. Право на соціальний захист.

6.2. Право на охорону здоров'я.

6.3. Право на працю.

6.4. Право власності.

6.5. Права у сфері культури.

6.6. Право на освіту.

6.7. Захист прав споживачів.

6.8. Право на безпечне довкілля.

РОЗДІЛ 7. Національний превентивний механізм. Права людини в місцях несвободи.

7.1. Національний превентивний механізм (НПМ).

7.2. Права людини в місцях несвободи.

8. Верховенство права і доступ до правосуддя.

8.1. Процесуальні права в цивільному та адміністративному судочинстві.

8.2. Процесуальні права у кримінальному провадженні.

8.3. Права людини та конституційне судочинство.

РОЗДІЛ 9. Інформаційні права

9.1. Захист персональних даних.

9.2. Право на інформацію.

9.3. Право на звернення.

РОЗДІЛ 10. Рівні права

10.1. Протидія дискримінації.

10.2. Насильство за ознакою статі.

10.3. Домашнє насильство.

10.4 Сексуальне насильство, пов'язане зі збройною агресією РФ проти України.

10.5. Права представників національних меншин (спільнот), корінних народів України.

10.6. Протидія торгівлі людьми.

10.7. Політичні права.

10.8. Захист прав іноземців, біженців і шукачів притулку.

РОЗДІЛ 11. Українці за кордоном

11.1. Ситуація із забезпеченням прав українських громадян, вимушених покинути територію України внаслідок збройної агресії РФ.

11.2. Діти за кордоном.

Так, наприклад, в п. 8.1.1. Право на доступ до правосуддя Основні складники права на доступ до правосуддя та справедливий суд визначено статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, статтею 55 Конституції України щодо права кожного громадянина на звернення до суду за захистом прав і свобод, а також статтею 124 Конституції України щодо загальних засад здійснення правосуддя. Серед чинників, які найбільше вплинули на випадки порушення права громадян на доступ до правосуддя 2024 року, – рішення про ліквідацію Окружного адміністративного суду міста Києва (далі ОАСК) та утворення Київського міського окружного адміністративного суду, а також зміна територіальної підсудності судів через неможливість здійснювати правосуддя на ТОТ України. 2024 року до Уповноваженого надійшло 60 повідомлень громадян про порушення права на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції. Найчастіше ця проблема виникала щодо тривалого невиконання Київським окружним адміністративним судом (далі КОАС) ухвал Шостого апеляційного адміністративного суду (далі ШААС) про витребування з КОАС матеріалів адміністративних справ. Обмеження права доступу громадян до правосуддя у спорах за участю центральних органів влади після ліквідації ОАСК констатувала і Європейська Комісія у висновку щодо стану виконання Україною вимог для початку переговорів про вступ до Європейського Союзу, який вона опублікувала 08.11.2023388. У справі «Зубак проти Хорватії» ЄСПЛ, розглядаючи загальні принципи доступу до судів вищої інстанції та обмеження *ratione valoris* (компетенція з огляду на цінність), зробив висновок, що стаття 6 Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод не зобов'язує Договірні держави створювати апеляційні чи касаційні суди, проте якщо такі суди існують, необхідно дотримуватися гарантій, визначених у статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, наприклад, у тій частині, у якій вона гарантує учасникам судового процесу ефективне право на доступ до суду³⁸⁹. Отже, ЄСПЛ роз'яснив, що положення статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, зокрема право на доступ до суду, поширюються також на апеляційне чи касаційне оскарження судового рішення, якщо таке право передбачено національним законодавством. Забезпечення права на апеляційний перегляд справи належить до основних засад судочинства, визначених статтею 124 Конституції України.

Загалом упродовж 2024 року Уповноважений надіслав 250 листів до судових органів з питань порушень прав громадян на доступ до правосуддя. Наприкінці 2023 року до Уповноваженого надійшла заява громадянина Г. щодо тривалого невиконання Київським окружним адміністративним судом ухвали Шостого апеляційного адміністративного суду про передачу матеріалів адміністративної справи. Громадянин Г. скаржився на те, що матеріали адміністративної справи за його позовом до Головного управління ПФУ в м. Києві про перерахунок пенсії упродовж дев'яти місяців не було передано до суду апеляційної інстанції для розгляду поданої ним апеляційної скарги. За результатами здійсненого Уповноваженим провадження у січні 2024 року отримано інформацію про направлення Київським окружним адміністративним судом матеріалів адміністративної справи до відповідного апеляційного суду та поновлення тим самим права громадянина Г. на апеляційний перегляд рішення суду першої інстанції. Невід'ємним складником права кожного на судовий захист є виконання судового рішення, яке охоплює, зокрема, визначений у законі комплекс дій, спрямованих на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави. За результатами розгляду звернень Уповноваженим було встановлено, що зміна територіальної підсудності судів, розташованих на ТОТ України, в окремих випадках призвела до неможливості отримання виконавчих документів за судовими рішеннями, які набрали законної сили та були ухвалені судами, територіальну підсудність яких змінено в умовах воєнного стану. Однією з основних причин цього послугувала відсутність в Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затвердженій наказом Державної судової адміністрації України від 20.08.2019 № 814⁴⁴ (далі Інструкція), відповідних норм, які регулювали б особливості порядку оформлення виконавчих документів у справах, розглянутих судами, територіальну підсудність яких змінено. На

⁴⁴ Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затверджена наказом Державної судової адміністрації України 20 серпня 2019 року №814 (у редакції наказу Державної судової адміністрації України від 17 жовтня 2023 року № 485): <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v081475019#Text>

розгляді Уповноваженого перебувало звернення адвоката Т. щодо відмови одним із районних судів міста Дніпро у видачі виконавчих листів у цілій низці справ, розглянутих місцевим загальним судом Донецької області, територіальну підсудність якого було змінено в умовах воєнного стану. Обґрунтовуючи відмову, суд послався на те, що Інструкція передбачає оформлення та видачу виконавчих документів судом, який ухвалив відповідне рішення, у паперовій або електронній формі та в порядку, визначеному процесуальним законодавством. Однак правове регулювання звернення до виконання судових рішень судів, які не здійснюють правосуддя, не визначено.

З метою усунення проблеми в цьому конкретному випадку та недопущення її в аналогічних ситуаціях Уповноважений, серед іншого, ініціював перед ДСА питання щодо внесення відповідних змін до зазначеної Інструкції. Крім того, Уповноважений звернув увагу на описану проблему також ВРП, надавши рекомендації щодо підготовки Щорічної доповіді про стан забезпечення незалежності суддів в Україні за 2024 рік.